

მანანა ტაბიძე

სახელმწიფო ენის სტატუსის დაცვა: ევროპული გამოცდილება და საქართველო

ლინგვისტიკების გარდა სახელმწიფო ენის დეფინიცია და ფუნქციონირების საკითხები ყველაზე მეტად პოლიტოლოგებსა და იურისტებს აინტერესებს. ამ ფაქტს ის ახსნა აქვს, რომ ამ სინტაგმის („სახელმწიფო ენა“) ერთი კომპონენტი პოლიტიკურ-სამართლებრივ სფეროს განეკუთვნება. შესაბამისად, ტერმინი „სახელმწიფო ენა“ რამდენიმე დისციპლინის ინტერესის საგანს წარმოადგენს და ვერც ერთი ამ დარგიდან ოდენ საკუთარი განმარტებით ვერ შემოიფარგლება. ამიტომაც არის, რომ, ჩვეულებრივ, სახელმწიფო ენის განმარტების ნაცვლად მის ფუნქციებს ჩამოთვლიან ხოლმე და ამით შემოსაზღვრავენ ცნებას, კერძოდ, მიუთითებენ, რომ სახელმწიფო ენა:

- მოცემული სახელმწიფოს ფარგლებში ასრულებს ინტეგრაციულ ფუნქციას პოლიტიკურ, სოციალურ, ეკონომიკურ და კულტურულ სფეროებში;
- გამოდის მოცემული სახელმწიფოს სიმბოლოს როლში.
- არის სახელმწიფოებრივ-ადმინისტრაციული ტექსტების, კანონების, განკარგულებების, სწავლების, მასობრივი ინფორმაციის და სხვათა ენა.
- სახელმწიფო ენაზე მიმდინარეობსადმინისტრაციულ პოლიტიკური და სოციალურ-ეკონომიკური ურთიერთობების მოქალაქეთა მთლიანი მეტასოციუმისა, რომელსაც აერთიანებს სახელმწიფო და რის შედეგადაც ენა ხდება ერთ-ერთი უმთავრესი საშუალება სახელმწიფო ინტეგრაციისათვის.
- სახელმწიფო ენის კონცეფციის ფორმირება დამოკიდებულია ეროვნულ-ენობრივი პოლიტიკის პრინციპებზე, ხოლო სახელმწიფო ენის (ან რამდენიმე სახელმწიფო ენის) კანონის მიღება არის ამგვარი პოლიტიკის ნაწილი.

ფუნქციათა მოცულობა, რომელთაც სახელმწიფო ენა ასრულებს და მისი გამოყენების სფეროები სხვადასხვა სახელმწიფოებრივ წარმონაქმნში შეიძლება მნიშვნელოვნად განსხვავდებოდეს ერთმანეთისაგან, ამ განსხვავებას განაპირობებს ტრადიციული სოციალურ-კომუნიკაციური სისტემა (რომელიც მოცემულ სოციუმშია ჩამოყალიბებული) და ენობრივი პოლიტიკის ამოცანები.

- სახელმწიფო ენის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ფუნქცია მრავალრიცხოვან სახელმწიფოში ეროვნებათაშორისი ურთიერთობის ენად ყოფნაა.

დასახელებულ ფუნქციათა გაფართოებაც შეიძლება და დაეწირობაც. ჩვენთვის ამ შემთხვევაში განსაკუთრებულად საინტერესო სწორედ სახელმწიფო ენის შეფასებისა და განსაზღვრის არაერთგვაროვნებაა. ყველა სახელმწიფო თავისი ისტორიული გამოცდილების, ტერიტორიული მოწყობის, თანამედროვე ორიენტაციის ან სამომავლო გეგმების შესაბამისად განიხილავს სახელმწიფო ენის საკითხს. მაგალითად, რუსეთს ერთადერთი სახელმწიფო ენა აქვს, თუმცა მის მიერ სხვადასხვა დროს კოლონიზებული ხალხებისა და ქვეყნების ენები ოფიციალური სტატუსის მტარებლად აქვს გამოცხადებული, რაც რუსეთისათვის ამ შემოერთებულ ხალხებთან საურთიერთო ფორმატში თავსდება. ამგვარი ენების რიცხვი რუსეთში 26-ია.

მაშასადამე, ორი ძირითადი საკითხი იჩენს თავს სახელმწიფო ენასთან დაკავშირებით:

1. რა არის სახელმწიფო ენის არჩევის, საკონსტიტუციო დეკლარირების პირობა

და

2. რა ხარისხში შეუძლია ამ არჩეულ ენას თავისი ფუნქციების შესრულება, აქ თავს იჩენს ორი მომენტი: ა) სახელმწიფო ენის სრულფასოვან ფუნქციონირებას შეიძლება ხელი შეუშალოს თავად ენის მოუშზადებლობამ ამ ფუნქციის შესრულებისათვის, და ბ) ხელის შემშლელი შეიძლება იყოს ექსტრალინგვისტური ფაქტორები.

თანამედროვე მსოფლიოში 193 სახელმწიფოა, აქედან ნახევარს ერთადერთი სახელმწიფო ენა აქვს, მეორე ნახევარს კი არ უხერხდება მხოლოდ ერთი სახელმწიფო ენის დაკანონება. თუმცა ეს ნაწილიც ცდილობს ორიენტირებული იყოს ერთ სახელმწიფო ენაზე, სხვებს კი ესა თუ ის სტატუსი შეურჩიოს (თუკი სხვა გამოსავალი არ არის). ასეთ დროს მთავარ არგუმენტად ასახელებენ საზოგადოების კონსოლიდაციის აუცილებლობას; ერთი სახელმწიფო ენისა და ორი ან მეტი სხვა სტატუსის მქონე ენათა ფუნქციონირება ხელს შეუშლის ადამიანთა დაახლოებას, რასაც საერთო ენაზე ლაპარაკი ესაჭიროება; ხოლო სხვადასხვა სტატუსით ენების შემოსაზღვრა ამ კონსოლიდაციის გზაზე დაბრკოლებად შეიძლება იქცეს.

ამერიკელი სოციოლინგვისტი ჰ.კლოსი (აშშ) გამოყოფს ენის მიმართ სახელმწიფო დამოკიდებულების ექვს საფეხურს:

- 1) ერთადერთი ოფიციალური ენა (მაგ., ფრანგული საფრანგეთში);
- 2) ერთობლივი ოფიციალური ენა (მაგ., ინგლისური და ფრანგული კამერუნში);
- 3) რეგიონული ოფიციალური ენა შტატის ან რეგიონისა ფედერალურ სახელმწიფოში;
- 4). წახალისებადი ენა, რომელსაც არა აქვს ოფიციალური სტატუსი, მაგრამ რომელსაც სახელმწიფო დაწესებულებები იყენებენ (მაგ., პიჯინი კამერუნში);

- 5) მოთმენილი ენა (მაგ., იმიგრანტების ენა);
 6) შეკავებული ენა (ენა, რომლის განვითარება არაა წახალისებული და მხარდაჭერილი).

სპეციალისტებს ენის სტატუსის განსაზღვრისას ევალუბათ (როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ენის სტატუსის განსაზღვრა არ არის მხოლოდ ლინგვისტების საქმე), რაც შეიძლება შორს განჭვრიტონ უკვე არსებული ენობრივი ვითარების შეცვლის პერსპექტივები. რადგან საზოგადოების კონსოლიდაციისათვის ნამდვილად ხელისშემშლელია სტატუსობრივი რყევები; იქმნება ენობრივი ანარქიის განვითარების საფრთხე.

როგორც განმარტავენ: „ენობრივი ანარქია ენობრივი საზოგადოების მდგომარეობაა პოლიეთნიკურსა და მრავალენოვან საზოგადოებაში, როდესაც პრაქტიკულად აღარ ხდება ენობრივი ურთიერთობების ცენტრალიზებული რეგულირება ამ სახელმწიფოს ფარგლებში. იგი წარმოიშობა საზოგადოებასა და სახელმწიფოში ინტეგრაციული ტენდენციების დასუსტების პირობებში, ახლავს მაჟორიტარული ენის პრესტიჟის დაქვეითება და ენობრივი ნორმის წაშლა, ეთნიკური და ენობრივი კონფლიქტების გამწვავება ენის მტარებელთა შორის, რომელთაც სხვადასხვა სოციალური სტატუსი აქვთ, და რასაც მოსდევს საზოგადოების ენობრივი დეზინტეგრაცია“.¹

მაშასადამე, სახელმწიფო ენის ფუნქციონირება საჭიროა არა მარტო თავად სატიტულო ეთნოსის, არამედ მთელი სამოქალაქო კონტინენტისათვის, რათა თავიდან იქნეს აცილებული ენობრივი ანარქია, რომელსაც, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, საზოგადოების დეზინტეგრაცია მოსდევს, რის ფონზეც, ფაქტობრივ, გარდაუვალია კონფლიქტური სიტუაციების განვითარება.

დღეს მსოფლიოში თითქმის აღარ არსებობს ისეთი სახელმწიფოები, სადაც არაავტოქთონი ეთნოსები არ ცხოვრობენ; არსებობს უზარმაზარი პრაქტიკა იმისა, თუ როგორ უნდა დარეგულირდეს სახელმწიფოთა შიგნით ეროვნებათაშორისი ურთიერთობები. უნდა ითქვას, რომ ჩვენი სახელმწიფოს შესაბამისი სტრუქტურებისა, და განსაკუთრებით განათლების სამინისტროს გამოცემებში ცუდადაა შერჩეული უცხოეთის ქვეყნების მაგალითები საქართველოს ენობრივ სიტუაციასთან ანალოგიისათვის; კერძოდ, არც შვეიცარია, არც ბასკეთი (ესპანეთის წიაღში), არც კვებეკი კანადაში ან ყირგიზეთი და ტაჯიკეთი არ გამოდგება საქართველოს ეთნო-ენობრივი სიტუაციის ანალოგად. ყველა ეს შემთხვევა თავის ისტორიულ თუ გეოპოლიტიკურ კონტექსტებში უნდა

¹Словарьсоциолнгвистических терминов, Российская академия наук
 Институт языкознания, Российская академиялингвистических наук, Москва
 – 2006

განიხილებოდეს და მათი სახელმწიფო მოწყობაც ამგვარად უნდა იქნეს გაგებული. მხოლოდ ის ფაქტი, რომ სადღაც რომელიღაც პროექტმა კარგად იმუშავა, არ არის საკმარისი ამ პროექტის საქართველოში შემოსატანად და დასანერგავად.²

არ უნდა დავივიწყოთ, რომ ეთნიკური განსხვავების ნიადაგზე შესაძლო დაძაბულობის რისკის შესამცირებლად ერთ-ერთი ქმედითი ბერკეტი განათლების სისტემასაც უპყრია, სისტემას, რომელსაც დიდი პასუხისმგებლობა აწევს და რომელსაც განსაკუთრებული პროფესიონალიზმი მოეთხოვება.

პოსტსაბჭოთა სივრცეში, დამოუკიდებელ რესპუბლიკებსა და რუსეთის ფედერაციის შემადგენლობაში მყოფ „დამოუკიდებელ რესპუბლიკებს“ მემკვიდრეობად ერგო მრავალენოვანი საზოგადოებების სამოქალაქო ინტეგრაციასთან დაკავშირებული პრობლემები. საბჭოთა კავშირი, რომელიც რუსეთის კომუნისტური იმპერიის ფარგლებში ერთიან პოლიტიკურ, სამხედრო-სასაზღვრო, ეკონომიკურ და კულტურულ კურსს ატარებდა, რუსული ენის გამაშუალებელი (ბევრგან კი პრიორიტეტული) როლის მეშვეობითა და კომუნისტური იდეოლოგიით მჭიდროდ ადუღაბებდა რუსული ენის მომხმარებელ ხალხებს, რომლებიც თავად რესპუბლიკებს შიგნითაც ავტოქტონ, სატიტულო ეთნოსებთან ურთიერთობაში რუსულს იყენებდნენ; შესაბამისად, ეს მოსახლეობა სამოქალაქო სივრცეში რუსული ენით ინტეგრირდებოდა, ხოლო კერძო ურთიერთობებში თავის დედაენას მოიხმარდა. ამის შედეგია ის, რომ პოსტსაბჭოთა პერიოდში, როდესაც რუსულმა ენამ სტატუსი შეიცვალა, ზოგან კი უცხო ენის სტატუსამდე „დაიწია“, არასატიტულო ეროვნებათა ენების ამარა დარჩენილი მოსახლეობის სამოქალაქო ინტეგრაციას ის სახელმწიფო ენები „გადაეღობა“, რომელთა შესწავლაზეც (ზემოთ ხსენებული მიზეზების გამო) რესპუბლიკის მოქალაქეებს, მაგრამ არა სახელმწიფო ენის წარმომადგენლებს, არასოდეს შეუწუხებიათ თავი. ამ მიზეზით შეიქმნა ამგვარ რესპუბლიკებში „ენობრივი დილემა“, რომლის დაძლევაც მხოლოდ გონივრული დაგეგმვით შეიძლება.

ამ საკითხებით, ბუნებრივია, დაინტერესდნენ ერთი მხრივ, საგანმანათლებლო სტრუქტურები, და უპირველეს ყოვლისა, განათლების სამინისტროს სპეციალური ინსტიტუტები, და მეორე მხრივ, პოლიტიკური და სოციალური სამსახურები, რომელთათვისაც სამოქალაქო ინტეგრაციისა და ადამიანების უფლებათა დაცვის უზრუნველყოფა სტრატეგიულად მნიშვნელოვანია. ეს ორი მიმართულება ერთსა და იმავე მიზანს ისახავს, მაგრამ ზოგჯერ, ამ მიზნის მიღწევის გზად სრულიად სხვადასხვა პროგრამის

² იხ., ენობრივი პოლიტიკა და განათლება მრავალენოვან საზოგადოებაში, თბილისი, საქართველო 2, 2006,

განხორციელებას ვარაუდობს; სამოქმედო სტრატეგიის მცდარმა არჩევანმა კი, შესაძლოა, სიკეთის ნაცვლად უარყოფითი შედეგი მოიტანოს.

მივყვეთ ამ საკითხს თანამიმდევრულად:

1. მსოფლიოს ყველა დაწინაურებულ ქვეყანაში სახელმწიფო ენის ცოდნა თვით დროებითი მიგრანტისთვისაც კი დამხვდურ გარემოში ინტეგრაციის ერთადერთი გზაა. ნებისმიერი სამუშაო ადგილი, რომელიც მეტ-ნაკლებად კომუნიკაციასაც გულისხმობს, მხოლოდ სახელმწიფო ენის მცოდნემ შეიძლება დაიკავოს, ეს ვალდებულებაა და ნებაყოფლობითი არჩევანიც. ასეთ შემთხვევაში მოსული მოსახლეობის (ამ შემთხვევაში ნაკლები მნიშვნელობა აქვს მოსვლის დროს, რადგან რაც უფრო დიდი ხნის „მოსულია“ მოქალაქე, მით უფრო ძნელდება იმ მიზეზების გამართლება, რომელთა გამოც არ ისწავლა მან „მიმღები“ ქვეყნის ენა (სახელმწიფო ენა): მიმღები საზოგადოება მტკივნეულად რეაგირებს საკუთარი სახელმწიფოსა და მისი ენის უპატივცემულობაზე; და რაც უფრო ხანგრძლივია მიგრანტის მოსულობის სტაჟი, მით უფრო გაუგებარია, რატომ არ გადადგა დაახლოებისაკენ ნაბიჯი მოსულმა? განა მისი მიზანი რაღაც სხვა იყო და არა ინტეგრაცია? ამგვარი ლოგიკის ფონზე მიგრანტთა ენისათვის რაიმე სტატუსის მინიჭება, მისი ერთენოვნებისაკენ საგანგებოდ წახალისება თუ ნომინალური ბილინგვიზმის სტიმულირება მას „მიმღებ“ სოციუმთან კი არ დაახლოებს, არამედ დააშორებს. ამიტომაცაა, რომ არავის მოსდის აზრად, საფრანგეთში არაბული ენისათვის სტატუსის მიცემა, ან გერმანიაში თურქული ენის სახელმწიფო ან რეგიონულ ენამდე ამალღება და ა.შ.

2. სახელმწიფო ენის შესწავლის უზრუნველყოფა სახელმწიფო სკოლებში უნდა მოხდეს. საზოგადოების ყველა წევრს უნდა ჰქონდეს სამოქალაქო უფლებებიც და სამოქალაქო ვალდებულებებიც. ის ადამიანები, რომლებიც თავის ბედს კონკრეტულ სახელმწიფოებს უკავშირებენ, ცხადია, უნდა გულშემატკივრობდნენ ამ სახელმწიფოს მთლიანობას, უსაფრთხოებას (მათ სამხედრო ვალდებულებებიც აქვთ), მშვიდობას, კულტურულ და ეკონომიკურ წინსვლას. ამ გზაზე, ერთი შეხედვით, სრულიად გაუგებარი ჩანს, მოსახლეობის გარკვეული ნაწილის სურვილი ჩაკეტილ, ენობრივად და ეთნიკურად უცხო ერთობად დარჩეს იმ ქვეყანაში, რომლის წევრიც არის და რომლის მკვიდრადაც სურს თავს აღიქვამდეს. რა არის ის მიზეზი თუ მიზანი, რომელიც ამ საზოგადოებას ინტეგრაციის ამ უპირველეს და აუცილებელ პირობაზე უარს ათქმევინებს? რატომ არ მოხდა მაგ., საქართველოში სახელმწიფო ენით იმ სივრცეების დაფარვა, სადაც ადრე რუსული მუშაობდა მაინტეგრირებელ ენად (როგორც უკვე აღვნიშნეთ, კომუნისტური რეჟიმის გავლენით)? 1990 წელს, როდესაც საქართველომ დამოუკიდებლობა გამოაცხადა, ამ დამოუკიდებლობას საქართველოს მაშინდელი ტერიტორიების

მთელმა მოსახლეობამ რეფერენდუმით დაუჭირა მხარი; ამ მომენტიდან დღეს 22 წელიწადია გასული. ამ პერიოდში ჯავახეთსა და ქვემო ქართლში ქართული ენის, სახელმწიფო ენის, ათვისება ვერ მოახერხა არა მარტო „ძველმა“ თაობამ, არამედ ამ წლებში დაბადებულმა და წამოზრდილმა თაობებმაც. ჯერჯერობით არ უშველა ამ საქმეს არც უამრავმა გრანტმა და „თავთავებისა“ და „ჯეჯილების“ გამოცემამ და არც პედაგოგთა გადამზადება-გადმომზადების ძვირადღირებულმა პროგრამებმა. იქნებ საკითხის გადაჭრას წაშველებოდა არაქართველების კომპაქტურად დასახლების რეგიონებში კარგად აღჭურვილი და მომზადებული ქართული სკოლების გახსნა (ჯერჯერობით, სომხური ან აზერბაიჯანული სკოლის გვერდით), სადაც ადგილობრივი მოსახლეობის ენა, როგორც საგანი სწავლების მთელი პერიოდის მანძილზე იქნებოდა წარმოდგენილი? მშობელს უნდა ჰქონდეს საშუალება აირჩიოს სკოლა თავისი შვილისათვის, იქნებ მას სურს შვილი ქართულ სკოლაში შეიყვანოს და სრულფასოვან მოქალაქედ მოამზადოს (მით უფრო, თუ მისი დედაენა ქართულ სკოლაში მსურველთა მიხედვით დაკომპლექტებულ კლასებში სრულყოფილად ისწავლება, როგორც ეს მოწინავე ევროპული ქვეყნების გამოცდილებითაც არის შემოწმებული)? რატომ ვერ ისწავლის ქართულ სკოლაში სომეხი ან აზერბაიჯანელი ბავშვი, თუკი ქართველი ან სომეხი ბავშვი წარმატებით ისწავლობდა რუსულ სკოლაში არცთუ შორეულ წარსულში, ან თუკი დღესაც, ბავშვი ემიგრაციაში წასული ოჯახიდან ახერხებს ნებისმიერი უცხოური ქვეყნის სკოლაში სწავლას და მას არავინ უხსნის სკოლას დედაენაზე? ხომ არ არის სახელმწიფო ენის შესწავლის საკითხი ხელოვნურად გართულებული, რათა საჭირო შეიქნას მრავალრიცხოვანი სტრუქტურების, შპს-ების, არასამთავროებისა და სხვა ორგანიზაციების შექმნა, თანხების გადასროლა-გადმოსროლა და ისედაც დაძაბული საზოგადოებრივი ურთიერთობების კიდევ უფრო დაძაბვა მოსახლეობისათვის იმის ჩაგონებით, რომ მას ინტეგრაციის არამოსურნე ეთნიკური ჯგუფების მხრიდან კიდევ ერთი (ან ერთზე მეტი) ეთნიკური, თუ ენობრივი კონფლიქტი ემუქრება.

3. ამ ბოლო დროს გააქტიურებულია აზრი (და ამ აზრის მომფიქრებელი ჯგუფი), რომ საზოგადოებრივი მშვიდობიანობა ყველა ენობრივი კოლექტივისათვის გარკვეული სტატუსის მინიჭებითა და ამ სტატუსის საფუძველზე დედაენაზე განათლების მიღების უზრუნველყოფით მიიღწევა; წარმოვიდგინოთ ამგვარი განათლების პრაქტიკულად განხორციელების სრული სურათი: საქართველოში სომხურ საშუალო სკოლაში სომხურ ენაზე სომხეთის ისტორიასა და კულტურაზე აღზრდილი ადამიანი როგორი ტიპის მოქალაქედ იზრდება? ოდენ სომხური განათლება (თუნდაც აქამდე აუთვისებელი სალაპარაკო ქართულის შესწავლა მოხერხდეს),

ცხადია, განათლების გამოყენების შესაძლებლობას მოითხოვს. რას ვთავაზობთ ამ მოსახლეობას — ერთ კუთხეში ჩაიკეტოს და პატარა სომხეთი ააშენოს, თუ დანარჩენი საქართველო მოვარგოთ ამ სომხურ დასახლებას? ვინ გეგმავს და მართავს ამ ადამიანთა ცოდნის, კომპეტენციის, კულტურის, ფსიქოლოგიის, მეთოდოლოგიის, სასწავლო-შემოქმედებითი აქტიურობის, საქმიანობის სფეროებს? თბილისში სპეციალური სომხურენოვანი მართვის ოფისები გაიხსნება, თუ პირდაპირ სომხეთის პრეზიდენტის აპარატი ჩაებმება ამ საქმეში? ეს სრულიად არარეალური, აბსურდული პროექტი, რომელიც რუსეთის მიერ დატოვებული რეჟიმით ისედაც შეუჩერებლად მუშაობს, ახლა, სტატუსობრივი გაფორმების შემთხვევაში, სრულიად გამოვა საქართველოს გავლენის სფეროდან? მოიტანს კი რაიმე სამოქალაქო სიკეთეს ერთი ქვეყნის მოქალაქეთა ამგვარი გათიშვა? განა სხვა წინაპირობები ჰქონდა აფხაზეთისა თუ სამაჩაბლოს სამხედრო კონფლიქტებს?

4. საგანმანათლებლო სისტემა თავის ჰუმანურ და ინტერნაციონალურ განწყობას იმით გამოხატავს, რომ დეკლარირების დონეზე ერთი მხრივ პროექტებს ამუშავებს არაქართველების კომპაქტურად დასახლების რეგიონებში ამ ხალხის მშობლიური ენის სტატუსობრივად გასაძლიერებლად, და მეორე მხრივ კი არაქართველების კომპაქტური დასახლების ადგილებზე არაქართულ სკოლებს აფინანსებს და ქართულს „მეორე“ ენად ასწავლის, ე.წ. ბილინგვური და მულტილინგვური სწავლების თაობაზე ძვირადღირებულ „კვლევებს“ აწარმოებს და „ექსპერიმენტებს“ ატარებს. ევროპის ერთ-ერთი განსაკუთრებულად ღარიბი და ჩამორჩენილი ქვეყნისათვის ჯერაც ევროპელებისათვის საკამათო პროექტების ექსპერიმენტული შესწავლა ადამიანისათვის ცხოველთა ორგანოების ან სხეულის ნაწილების გადაწვების „საპილოტე ცდებს“ წააგავს.

რამდენადაც ლინგვისტიკას აინტერესებს ენის სწავლების საკითხები, პასუხი უნდა გაეცეს რამდენიმე შეკითხვას, რომელიც ენის შესწავლის პრობლემატიკასთან დაკავშირებით დაისმის პედაგოგიაში, ფსიქოლოგიაში და ლინგვისტიკაში: ა) რამდენი ენის სწავლება შეიძლება ერთდროულად სკოლაში (მაგ., ჯავახეთის სომხურ სკოლებში ოფიციალურად ისწავლება სომხური, რუსული, ინგლისური, ქართული; ამ ენების შეტანა სასწავლო პროგრამებში მიმდინარეობს დაწყებითი კლასებიდან მეხუთე კლასამდე. თუ გავითვალისწინებთ, რომ სკოლა კვირაში ხუთი დღე მუშაობს, ხოლო გაკვეთილების ხანგრძლივობა და დღიური რაოდენობა მკაფიოდაა განსაზღვრული, გამოდის, რომ კვირაში ოთხი ენა სხვა შესასწავლ დისციპლინებთან ერთად ისეთ დატვირთვას წარმოადგენს, რომ მოსწავლეთა 90%-ს პრაქტიკულად მისი დაძლევა არ შეუძლია, ხოლო გლობალიზაციის ეპოქაში საერთაშორისო ენების სწავლების გარეშე

მოსწავლეთა დატოვება დისკრიმინაციის ტოლფასია; ბ) პედაგოგიკაში ძალიან ძველი, და დღესაც გადაუჭრელი პრობლემაა უცხო ენათა შესწავლის ასაკობრივი დონეების შერჩევის საკითხიც (რა ასაკიდან შეიძლება ასწავლო მეორე ენა, მესამე ენა და სხვ.); გ) ლინგვისტიკას აქვს თავისი დამოკიდებულება სტრუქტურითა და ბუნებით განსხვავებულ ენათა შესწავლის სირთულეებთან დაკავშირებით (შეპირისპირებული სწავლება, ე.წ. მუხჯური მეთოდი, ენები რანჟირების მიხედვით (პირველი ენა, მეორე ენა, მესამე ენა თუ „უცხო ენა“), ენის გაკვეთილები გაკვეთილების რიგში (I-II გაკვეთილი, ბოლო გაკვეთილი და სხვ.);

სამართლიანობა მოითხოვს იმის აღნიშვნას, რომ უცხოელი ექსპერტები საქართველოს ენობრივი სიტუაციის აღწერისას ძირითადად სწორად ხედავენ პრობლემებს და ამ პრობლემათა გამომწვევ მიზეზებს; კერძოდ, ისინი აღიარებენ, რომ საქართველოში არაქართულენოვანი მოსახლეობის არსებობა განაპირობა არა ქართველთა მხრიდან დისკრიმინაციულმა პოლიტიკამ, არამედ კომუნისტური რეჟიმის რუსიფიკაციულმა პოლიტიკამ, რომლის შედეგადაც რუსული ჩადგა საქართველოს სახელმწიფოს ქართველ და არაქართველ მოსახლეობას შორის, ხოლო საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ, რუსული ენის სახელმწიფოს სისტემიდან გასვლის შემდეგ ეს მოსახლეობები, ფაქტობრივ, შუამავალი საკომუნიკაციო ენის გარეშე დარჩნენ. შვეიცარიის საერთაშორისო ორგანიზაციის

“*CIMERA*“-ს მონაცემებით საქართველოს მოსახლეობის 13 %-ისათვის ქართული, საქართველოს სახელმწიფო ენა, არ არის პირველი ენა. ორი უმთავრესი ეთნოლინგვისტური ჯგუფია სომხები, რომლებიც უმეტესად სამცხე-ჯავახეთში ცხოვრობენ (დაახლოებით 6%), და აზერბაიჯანელები — ქვემო ქართლში (6,5%).“ კ.ბრახმანი მიუთითებს იმ ნაკლოვანებებზე, რაც ამჟამად საქართველოში არაქართველების კომპაქტურად დასახლების რეგიონებში ოდენ სომხური, აზერბაიჯანული და რუსული სკოლების მოქმედებას უკავშირდება, კერძოდ, რომ ამგვარი საგანმანათლებლო პოლიტიკა აძლიერებს ეთნიკური და ენობრივი თვალსაზრისით არსებულ დაყოფას, რაც ამკარად არ უწყობს ხელს მოქალაქეობის საერთო განცდისა და ერთიანი კუთვნილების გრძობის ჩამოყალიბებას ქვეყანაში, სადაც შეინიშნება ხანგრძლივი დაძაბულობა და ტერიტორიული უთანხმოებები ქართველ უმრავლესობასა და დედაქალაქის ფარგლებს გარეთ კომპაქტურად მცხოვრებ უმცირესობათა ეთნოლინგვისტურ ჯგუფებს შორის. მეორე - უმცირესობათა ჯგუფების ბავშვები სკოლას ისეთი ენობრივი უნარ-ჩვევებით ამთავრებენ, რომლებიც განსხვავდება იმ ბავშვების უნარ-ჩვევებისაგან, რომელთათვისაც ქართული - მშობლიური ენაა, რაც, სამწუხაროდ, მნიშვნელოვან ზეგავლენას ახდენს მათ მიერ უმაღლესი განათლების მიღების, მათი სამომავლო დასაქმების, პოლიტიკურ

ცხოვრებაში მონაწილეობის შესაძლებლობებზე, აგრეთვე ქართულ საზოგადოებაში მათ ინტეგრაციაზე. მიუხედავად იმისა, რომ არაქართულენოვან სკოლებში ქართული ენა საგნის სახით დაწყებითი სკოლის პირველი კლასიდან ისწავლება, იმ ახალგაზრდების უმეტესობას, რომლებიც სომხურ, აზერბაიჯანულ და რუსულ სკოლებს თბილისის ფარგლებს გარეთ ამთავრებენ, სავალდებულო სასკოლო სწავლების დასრულების შემდეგ ქართულად უბრალო საუბრის წარმართვაც კი არ შეუძლია, რომ აღარაფერი ვთქვათ წერის უნარზე, რაც მას სახელმწიფო ენის გამოყენებით მუშაობის საშუალებას მისცემდა.“ (კ. ბრახმანი, 13).

არაქართულენოვანი მოსახლეობის კომპაქტური განსახლების რეგიონებში ენობრივი სიტუაცია ზოგადად ასე შეიძლება დანახათ: სწავლება მიმდინარეობს მხოლოდ სომხურად (სამცხე-ჯავახეთის სომხურ სოფლებში) და აზერბაიჯანულად (ქვემო ქართლში), საქმის წარმოება მხოლოდ სომხურად და აზერბაიჯანულად (ზოგჯერ რუსულად), წარწერები, კულტურის სფერო, საზოგადოებრივი საქმიანობა — მხოლოდ სომხურად და აზერბაიჯანულად, ადგილობრივი საკომუნიკაციო არხები — მხოლოდ სომხურად და აზერბაიჯანულად. ცხადია, კულტმსახურებაც ამ მოსახლეობის ნაციონალურ ენებზეა. შესაბამისად, ადამიანის უფლებათა დაცვის კუთხით არაქართველთა ნაციონალური განვითარების საკითხი ზუსტად ისე გამოიყურება, როგორც მათ ისტორიულ სამშობლოებში (სხვა ამბავია, ითხოვს კი ამას რომელიმე საერთაშორისო დოკუმენტი რომელიმე ქვეყნისაგან? რაც შეეხება ამ ადამიანთა სამოქალაქო უფლებებს, ამ უფლებათა დაცვა მოითხოვს ქართულ სახელმწიფოში მათი ინტეგრირების უზრუნველყოფას, ეს კი ამ რეგიონებში ქართული სკოლების გახსნით შეიძლება მოხერხდეს. ქართული სკოლა შეიძლება იყოს დაწყებითი ნაციონალური სკოლის მომდევნო ეტაპი, ან დროებით, ალტერნატიული სასწავლებელი ნაციონალური სკოლის პარალელურად. შერეული სწავლება მხოლოდ დამატებითი და საცდელი ღონისძიება შეიძლება იყოს და არა ყოვლისმომცველი ღონისძიება. კ.ბრახმანისავე სტატიაში ნათქვამია: „მაგრამ არ იქნებოდა შორსმჭვრეტელოური, გვევარაუდა, რომ სახელმწიფო ენის კარგად ცოდნის ნაკლებობა მხოლოდ მეთოდოლოგიური და ტექნიკური ფაქტორების შედეგია. არსებულ პოლიტიკურ კონტექსტში, როდესაც ხდება საქართველოს ცენტრალურ ხელისუფლებასა და უმცირესობათა ეთნოლინგვისტურ ჯგუფებს შორის ურთიერთობათა გადასინჯვა და ხელახლა განსაზღვრა, ენობრივი პოლიტიკა და განათლება ფართო დისკუსიების საგნად იქცა და ეროვნულ უმცირესობათა „ისტორიული“ ადგილის, პოლიტიკური ინტეგრაციის ან ავტონომიისა და კულტურული ასიმილაციის შესახებ მწვავე პოლიტიკური დებატების ცენტრში

მოექცა. მმართველობაში ბოლო დროს განხორციელებულმა რეფორმებმა, რომლებიც საჯარო მოხელეებისაგან ქართულ ენაზე კარგად წერისა და საუბრის ცოდნას მოითხოვს, აგრეთვე 2005 წელს უმაღლეს სასწავლებლებში მისაღები ერთიანი ეროვნული გამოცდების ქართულად, უმცირესობათა სკოლების მოსწავლეებისათვის სპეციალური ზომების გაუთვალისწინებლად ჩატარების შემოღებამ კიდევ უფრო გაამწვავა დაძაბულობა. მართალია, ცენტრალური ხელისუფლება ცდილობს, ზრდასრულ მოქალაქეებსაც და ბავშვებსაც შესთავაზოს ქართული ენის შესწავლის უფრო ქმედითი შესაძლებლობები, მაგრამ ეს ინიციატივები ზოგადად არ არის საკმარისი, გარდა ამისა, ისინი სულ ახლახან დაიწყო და, შესაბამისად, ვერ მოიტანდა საგრძნობ შედეგებს.“

საქართველოში ხშირად ისმის შევიცარიის ენობრივი მოწყობის მაგალითიც. ეს მაგალითი, რომელიც სრულიად ორიგინალურია არა მარტო ევროპის არამედ მთელი მსოფლიოს თვალსაზრისით, სხვებისა არ იყოს არც საქართველოსთვის გამოდგება პარალელის გასავლებად. მართლაც, ეს მშვენიერი და წარმატებული ქვეყანა სასურველი ობიექტია მისაბაძად ეკონომიკის დემოკრატიის, ჰუმანიზმის, კულტურის თვალსაზრისით, მაგრამ ჯერჯერობით ვერანაირად ვერ ვბაძავთ ამ სფეროებში, რაც შეეხება ენობრივ სიტუაციას ეს სიტუაცია უაღრესად სპეციფიკურია და ჩვენსას არა ჰგავს. რა ხდება ენობრივად შევიცარიაში? დავეყრდნობთ სიტუაციის საუკეთესო მცოდნეს ნ. ნიეგერს - საქართველოში შევიცარიის საელჩოს წარმომადგენელს), რომელიც ბრძანებს: „1848 წელს კონფედერაციის შექმნის მომენტიდან შევიცარიამ საკუთარი თავი განსაზღვრა, როგორც მრავალენოვანი სახელმწიფო, რომელიც ერთმანეთისგან ძალზე განსხვავებული სიდიდის ოთხი ენობრივი საზოგადოებისგან შედგება. მოსახლეობის დაახლოებით 74 პროცენტისგან შემდგარი დომინანტი ენობრივი ჯგუფი ლაპარაკობს შევიცარიულ გერმანულს - ქვედაგერმანული ენის დიალექტების ნარევეს. ფრანგულად მოსახლეობის დაახლოებით 20 პროცენტი ლაპარაკობს, იტალიურად - 5 პროცენტი, ხოლო რომანულად 5 1 პროცენტზე ნაკლები. ამგვარმა ენობრივმა მრავალფეროვნებამ, რასაც დაემატა შევიცარიის კონსტიტუციით უზრუნველყოფილი თანასწორობა ყველა ენას შორის, სიმბოლური დახმარება გაუწია შევიცარიული ეროვნული ინდივიდუალობის ჩამოყალიბებას. ჩემი აზრით, ეს სიმბოლურობა იმდენად უპირობოდ აღიქმება, რომ სულ ბოლო ხანებამდე ენის საკითხი, პრაქტიკულად, არ წამოიჭრებოდა შევიცარიაში გამართულ ეროვნულ პოლიტიკურ დებატებში. ამის მიზეზი ის გახლავთ, რომ ენა კონფლიქტის პოტენციურ წყაროდ კი არ განიხილება, არამედ ჩვენი სახელმწიფოებრიობის განუყოფელ ნაწილად. ეს საკითხი არასოდესყოფილა ყურადღების ცენტრში და

ტრადიციულად მიიჩნევა, რომ მას არა აქვს რეალური პოლიტიკური მნიშვნელობა.³

რაოდენ მშვენიერიც არ უნდა იყოს ის იდილია, რომელზედაც შვეიცარიის კეთილდღეობაა დაფუძნებული, ჩვენთვის, სადაც არაქართულენოვანი კომპაქტური დასახლებები ძირითადად რუსეთის ცარიზმისა და კომუნისტური რეჟიმების „ზრუნვით“ წარმოიქმნა, მრავალენოვნება საქართველოს სახელმწიფოს წარმოშობა-განვითარების საფუძველი არასოდეს ყოფილა; ცხადია, მრავალენოვნების კონსტიტუციურ განსაზღვრაზე ლაპარაკიც კი, რასაც პერიოდულად რუსეთი წინ წამოწევდა ხოლმე, სერიოზული კონფლიქტების რისკს შეიცავს. მით უფრო, რომ თვით შვეიცარიაშიც არ არის სავსებით გამორიცხული ამა თუ იმ ტიპის ენობრივი კონფლიქტი. მოვიხმობთ ისევ ბ-ნი ნიეგერის სტატიას: „მიუხედავად შვეიცარიაში სხვადასხვა ენის მშვიდობიანი თანაარსებობისა, რაც ესოდენ საამაყოა ჩვენთვის, **მაინც არსებობს კონფლიქტების წარმოქმნის შესაძლებლობა გერმანული ენის უეჭველი კულტურული, პოლიტიკური და ეკონომიკური დომინანტობისა, და იმის გამო, სისტემას არ შესწევს უნარი, თავიდან აიცილოს იტალიურის მარგინალიზაცია.** ფაქტია აგრეთვე, რომ რომანტულს (რომელზეც შვეიცარიის მოსახლეობის ერთ პროცენტზე ნაკლები ლაპარაკობს) გაქრობის საფრთხე ემუქრება. შვეიცარიაში ეროვნული ენების სტატუსი იურიდიული თვალსაზრისით: შვეიცარიაში არსებული ოთხივე თვითმყოფადი ენის სტატუსი გახლავთ *ეროვნული ენები*. მაგრამ მათგან მხოლოდ გერმანული, ფრანგული და იტალიურია აღიარებული *ოფიციალურ* ენებად. რომანტულად მოლაპარაკე ადამიანების სიმცირის გამო ამ ენას ოფიციალური სტატუსი მხოლოდ იმ თემში აქვს, რომელიც მას იყენებს. ფედერალური კონსტიტუცია იძლევა ეროვნული ენების დაცვის გარანტიებს ოთხი ძირითადი პრინციპის საფუძველზე. ეს პრინციპებია:

- *ტერიტორიული გავრცელების პრინციპი*, რომელიც ენობრივ თემებს უფლებას აძლევს ოფიციალურ ენად გამოიყენონ საკუთარი ენა საჯარო მართვა-გამგეობაში, მართლმსაჯულების აღსრულებასა და განათლებაში თავიანთ ტერიტორიებზე. სინამდვილეში ეს ნიშნავს, რომ ფრანგულად მოლაპარაკე მოქალაქეებს შეუძლიათ ფრანგულის გამოყენება ადგილობრივ ანუ კანტონის მმართველობის ორგანოებთან ურთიერთობაში მხოლოდ იმ ტერიტორიებზე, სადაც ფრანგულია ოფიციალური ენა. ამ მოქალაქეებს მშობლიური ენის

³ნიკულინიეგერი,

მრავალფეროვნებისმართვამრავალენოვანსაზოგადოებებში: შვეიცარია — მრავალენოვანისაზოგადოება (53).

გამოყენება მმართველობის ფედერალურ ორგანოებთან ურთიერთობაშიც შეუძლიათ. ამგვარი ტერიტორიული დაყოფა ყოველთვის არ ემთხვევა 23 კანტონის (რომელთაგან სამი ორენოვანია, ხოლო ერთი სამენოვანი) ზუსტ საზღვრებს. ფაქტობრივად, არსებობს ოთხი ენობრივი ზონა: ერთი გერმანულენოვანი, ერთი ფრანგულენოვანი, ერთი იტალიურენოვანი და ერთიც - რომანულენოვანი. **“რა პრობლემები იჩენს თავს შვეიცარიაში მრავალენოვნების სიტუაციაში?”**

ა) **ხარკები:** ითარგმნება ყველა დოკუმენტი ოთხ ენაზე, მაუწყებლობებიც ოთხ ენაზეა;

ბ) აშკარაა **გერმანულენოვანი ნაწილის დომინანტობა** და ამ ფონზე ფრანგულ და იტალიურენოვანი მოქალაქეების პოლიტიკური ზეგავლენის **მარგინალიზაციის ტენდენცია**. ეს ფაქტი ნიშნავს, რომ საჭიროა მნიშვნელოვანი ძალისხმევა - ფინანსურ, სიმბოლურ და პოლიტიკურ დონეებზე - თუკი გვინდა თავიდან ავიცილოთ სხვადასხვა ენობრივ რეგიონებს შორის გადაულახავი უფსკრულის წარმოქმნა და თანხმობაზე დამყარებული იმ მოდელის შენარჩუნება, რომელმაც შვეიცარიას სტაბილურობის სამოთხის სახელი დაუძკვიდრა.“

გ) პოლიტიკურ ძალთა წონასწორობა შვეიცარიაში და მიღებული გადაწყვეტილებები ასახავს მოსახლეობის გერმანულენოვანი ნაწილის დემოგრაფიულ დომინანტობას; ამის გამო ხელისუფლება მუდმივად ცდილობს შესაძლო დაპირისპირებათა განეიტრალებას და იმგვარი ფინანსური თუ სოციალური ღონისძიებების გატარებას, რაც მოსახლეობაში კონფლიქტების არიდებას უზრუნველყოფს.

დ) შვეიცარიას სისტემატიურად უზღდება ასიათასობით მიგრანტისათვის ოთხი ენიდან თუნდაც ერთის შესწავლის ხელშეწყობა.

ისევ ნ. ნიეგერის სიტყვებს მოვიხმობთ: „მიუხედავად აშკარა ნაკლოვანებებისა, ეროვნულ ენებთან დაკავშირებული კონსენსუსის შვეიცარიული სისტემა - შვეიცარიის ოთხი ენობრივი ჯგუფის მშვიდობიანი თანაარსებობა დაახლოებით 160 წლის განმავლობაში — უდავო წარმატებაზე მეტყველებს. ზემოხსენებულს მინდა დავუმატო, რომ, აღნიშნული ოთხი ჯგუფიდან არც ერთს არასოდეს არ აღუქვამს ენობრივი მრავალფეროვნება მუქარად.“

ჩვენი მხრივ დავძენთ, რომ **160 წლიანი ექსპერიმენტის** (და თან, როგორც უკვე დავინახეთ, არცთუ ისე სრულყოფილის) გადმოღება მრავალსაუკუნოვანი გამოცდილების მქონე ქვეყანაში, არასერიოზული საქციელი იქნება. ათასწლეულების მანძილზე ჩვენ ქართული სახელმწიფო ენით გამობრძმედილი ერთიანობის იდეალით გვივლია, „ნუ დავაგდებთ ჩვენს ძველ გზას“.

Manana Tabidze

**Protection of the State Language Status:
European Experience and Georgia**

S u m m a r y

While determining the status of the language, specialists are responsible for making long-term predictions about the prospects of possible changes of the already existent linguistic situation. As long as the fluctuation of status has negative effect on the consolidation of society, there emerges the threat of linguistic anarchy. '**Linguistic anarchy** is the condition of linguistic society in poly-ethnic and multilingual society when centralized regulation of linguistic relations does not take place within the borders of this state.'

Foreign experts who work on describing linguistic situation of Georgian identify, mainly find the causes of the problems adequately; in particular, they admit that the existence of non-Georgian population in Georgia is determined not by Georgian discrimination policy, but Russificational policy of the Soviet regime, as the result of which Russia placed itself between Georgian and non-Georgian population of the Georgian state, and after the destruction of the Soviet Union and the removal of Russian from the state system, these populations have actually remained without the mediator language of communication.